

⁸³ *Маковельский А. О.* Авеста. Баку, 1960, с. 87.

⁸⁴ *Луконин В. Г.* Искусство Ирана (основные этапы).— В кн.: История иранского государства и культуры. М., 1972, с. 120.

⁸⁵ *Тревер К. В.* Вказ. праця, табл. III.

⁸⁶ *Goldschmidt A., Weitzmann K.* Die Byzantinischen Elfenbeinskulpturen des X—XIII Jahrhunderts, Bd. 2. Reliefs. Berlin, 1934.

С. С. БЕССОНОВА

Образ собаки-птицы в искусстве Северного Причерноморья скифской эпохи

Резюме

Образ собаки-птицы, относящийся к числу древнейших образов индоевропейской мифологии, получает воплощение в скифском изобразительном искусстве с начала V в. до н. э. Наиболее ранними являются изображения на ножнах меча из Елизаветовского кургана на Нижнем Дону и обкладке ритона из IV Семибратнего кургана. С большой долей вероятности изображениями собако-птиц в искусстве звериного стиля можно считать довольно многочисленные клыки-амулеты и их бронзовые имитации, колчанье крюки, псалии, встречающиеся в памятниках V в. до н. э. от Алтая до Приднестровья. Один конец их выполнен в виде оскаленной морды зверя с прижатым ухом, а противоположный — в виде головы птицы с длинным клювом. Вероятно, к этому же кругу можно отнести и изображения волчьих голов, у основания которых помещены орлиные головы (Ольвия, Северный Кавказ). Поскольку эти изображения, как и изображения волчьих хищников вообще, появляются одновременно в скифском и сарматском мирах, по-видимому, нет оснований считать, что скифы заимствовали их у сарматов. В пользу такого предположения свидетельствует культовое значение собаки у иранцев, восходящее к тотемистическим воззрениям.

Памятники скифского искусства IV в. до н. э. подтверждают высказанное К. В. Тревер предположение о существовании в иранской мифологии двух собако-птиц: мудрого Семмурва и его злого антипода. Эта противоположность отразилась, очевидно, и в иконографии. Образ мудрой и вешей собаки-птицы, побеждавшей злого змея, изображен на ножнах елизаветовского меча. В этом образе, близком к образу орла-первотворца, подчеркнута его птичье начало. В облике антипода мудрой собако-птицы подчеркивается драконообразность и связь с водной стихией, что сближает его в иконографическом и смысловом планах с крылатыми гипокампом и грифоно-драконом (семибратнее, волковецкое и гаймановское изображения). Наиболее ярко агрессивная сущность этого драконообразного существа выражена на гаймановской пластине, где изображена сцена из скифского героического эпоса. Композицию изображения на волковецком наболнике также можно считать символической сценой борьбы героя и чудовища. Трехголовость и драконообразность волковецкого чудовища позволяет связать его с циклом индоевропейских легенд о чудовищном псе (драконе), побеждаемом героем. Наиболее ранним памятником иранского круга с изображением борьбы героя с трехглавой собако-драконом является чаша из Хасанлу (начало I тысячелетия до н. э.). Ряд соображений позволяет сравнивать семантическое значение образа собаки у иранских и кавказских народов.

В частности, собака играла определенную роль в погребальном культе и в культе божества войны. Не исключено, что именно во время пребывания скифов в Передней Азии и на Кавказе произошло окончательное сложение этого синкретического образа скифской мифологии и эпоса. Если изображения собако-птиц могут восходить в конечном счете к вавилонскому искусству, то скифские изображения собако-птице-драконов по существу являются древнейшими. Посредством византийского искусства, впитавшего в себя наследие древнего Ирана, оба образа получают широкое распространение в средневековой геральдике от Ирана до Скандинавии.

С. П. ПАЧКОВА

Поселення поблизу с. Круглик на Буковині

Поселення поблизу с. Круглик Хотинського району Чернівецької області увійшло до археологічної літератури як пам'ятка зарубинської культури II ст. до н. е. — рубежу н. е.¹ Вперше воно було досліджено у

1957—1959 рр. спільною експедицією Чернівецького державного університету та Чернівецького краєзнавчого музею. На площі 250 м² були відкриті залишки двох наземних прямокутних жител, цікавий керамічний комплекс та багатий речовий матеріал, серед якого виявлено залізний наральник латенського типу — перша і поки що єдина знахідка на пам'ятках рубежу нашої ери лісостепової смуги Дніпро-Дністровсь-

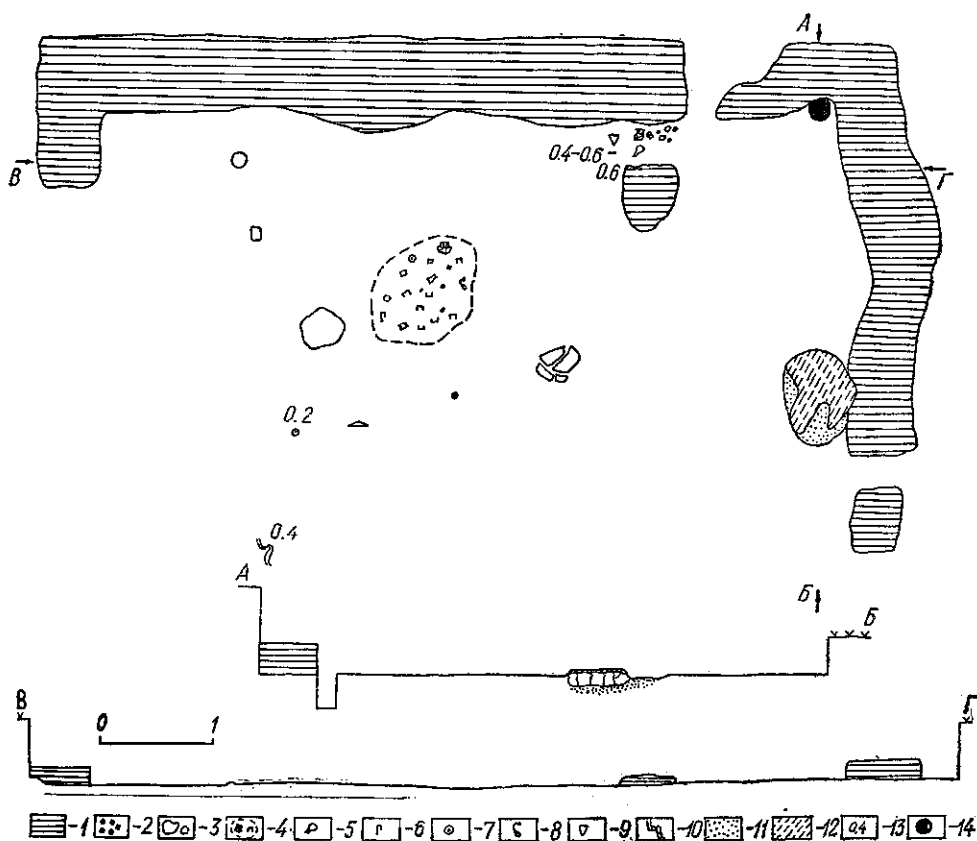

Рис. 1. План та розрізи житла № 3 (розкопки 1973 р.):

1 — скупчення глиняної обмазки; 2 — вкраплення вугілля та попелу; 3 — каміння; 4 — скупчення уламків кераміки; 5 — ллячка; 6 — залізні поробки; 7 — прясло; 8 — фібула; 9 — брусок; 10 — залізні серпи; 11 — перепалений пісок; 12 — черніть печі; 13 — глибина від сучасної поверхні; 14 — стовпова яма.

кого межиріччя. Під час польового сезону 1973 р. тут проводив розкопки загін Дністровської ранньослов'янської експедиції інституту археології АН УРСР*.

Поселення розташоване в уроч. Дукова долина на пологому південному схилі мису, утвореного двома неглибокими ярами, по дну яких в давнину протікали струмки. Така топографія характерна для пам'яток осілих землеробсько-скотарських племен, зокрема зарубинецької культури (поселення поблизу сіл Великі Дмитровичі на Дніпрі, Селище на Канівщині², культури Поянешти-Лукашівка (Ульма, Лукашівка II, Іванча IV у Молдавії)³.

На поселенні виявлено залишки п'яťох жител (два відкриті у 1957—1959 рр.⁴, і три — у 1973 р., два з них поганої збереженості. Чотири житла однокамерні, одне двокамерне (розкопки Б. О. Тимошука та І. І. Винокура). Усі вони наземні із стінами плотово-каркасної конструкції. За-

* У роботі експедиції брали участь студенти історичного факультету Луцького педінституту.

лишки стін являють собою великі завали обпаленої глиняної обмазки зі слідами жердин та лозин. Так, у житлі № 3, відкритому у 1973 р., обмазка лежала суцільним шаром шириною 0,4—1,0 м, товщиною 0,2—0,4 м. Вона окреслювала контури будівлі прямокутної форми, видовженої із заходу на схід (рис. 1). Збереглась повністю північна стіна довжиною 8,0 м, східна — 6 м, а від західної зафіксовано залишки довжиною 1,6 м. Південна стіна не збереглась (ймовірно, що вона знищена плугом), але, як свідчать розташування знахідок, площа житла не перевищувала 8,0×6 м.

Споруда кріпилась на стовпах, сліди яких у вигляді стовпових ям зафіксовано вздовж стін у житлах, відкритих у 1957—1959 рр. Одну таку яму діаметром 0,2 м і глибиною 0,35 м простежено у південно-східному куті житла № 3.

Виявлені на поселенні печі були двох типів. До першого належали печі у вигляді вогнищ, від яких збереглися залишки глинобитних черевів та бутове каміння, що входило до конструкції вогнища. Останні зафіксовані в обох житлах, відкритих у 1957—1959 рр., та у житлі № 1 (розкопки 1973 р.).

Іншого типу глинобитна піч, відкрита у 1973 р. у житлі № 3 (рис. 1). Залишки її виявлено біля східної стіни на відстані 2,8 м від північно-східного кута будівлі. Добре зберігся черев майже круглої форми, діаметром 0,9 м, викладений з щільно підігнутого плоского каменю пісковика 8—12 см завтовшки і обмазаний шаром глини близько 3—4 см. Піч функціонувала, мабуть, тривалий час, про що свідчить знайдений під пісковиком шар перепаленої глини й піску товщиною 4—5 см. Глинобитне склепіння печі завалилось, тому важко судити про його форму й висоту. Стіни склепіння лише в місцях безпосередньої близькості до східної стіни житла були заввишки 0,15—0,2 м. Чи входило до конструкції склепіння каміння, невідомо, хоч на площі житла воно трапляється.

За розмірами та конструктивними особливостями круглицькі житла знаходять аналогії серед наземних будівель молдавських пам'яток культури Поянешти-Лукашівка (житло № 3 на поселенні Лукашівка II)⁵. Серед зарубинецьких найближчими до них є житла середньодніпровських пам'яток. Але між ними існують істотні відмінності. По-перше, наземні зарубинецькі споруди більш заглиблені у ґрунт: в середньому на 0,5 м від сучасної поверхні (за даними Є. В. Максимова), тобто, вони не наземні, а злегка заглиблені⁶. Наземні житла з молдавських пам'яток культури Поянешти-Лукашівка розташовані на глибині 0,2—0,3 м⁷ так само, як і круглицькі.

По-друге, зарубинецькі житла невеликі за своїми розмірами. Їх площа не перевищує 12—16 м². Розміри жител, що збереглися у Круглику, — 16,6; 34; 48 м². Житло на поселенні Лукашівка II — 24 м². По-третє, залишки стін зарубинецьких будівель після розчистки ніколи не мають таких великих завалів обпаленої обмазки, як на поселенні поблизу с. Круглик та на згаданих пам'ятках Молдавії. Це свідчить про різницю у конструкції плотово-каркасних стін зарубинецьких жител, з одного боку, та жител круглицького поселення і молдавських пам'яток культури Поянешти-Лукашівка, з другого.

Масовим археологічним матеріалом, що характеризує, як правило, культурну ознаку пам'ятки, є глиняний посуд. На поселенні поблизу с. Круглик знайдено ліпну просту кухонну та лощену кераміку місцевого виробництва й невелику кількість довізної кружальної античної, головним чином це амфори*. Асортимент виробів різноманітний: горщики, корчаги, миски, світильники, друшляки, кухлі, плескаті диски, мініатюрні посудини.

* У нашому розпорядженні є кераміка з розкопок 1973 р., а тому при аналізі керамічного комплексу ми будемо оперувати тільки нею. Всього зафіксовано 1727 уламків глиняного посуду, з яких 1117 стінок, 142 днища, 468 вінець.

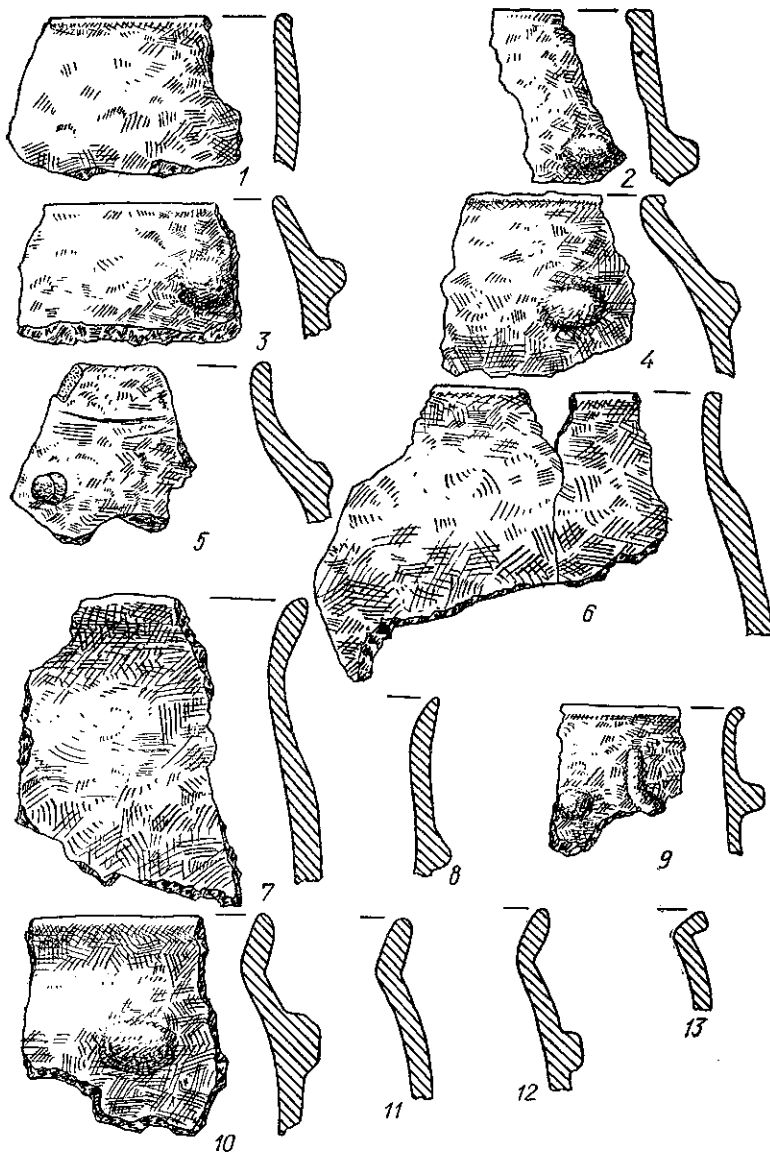

Рис. 2. Горщики I типу з поселення поблизу с. Круглик:

1, 2 — варіант «а»; 3, 4 — варіант «б»; 5, 6 — варіант «в»; 7—9 — варіант «г»; 10—13 — варіант «д».

Перша категорія місцевої кераміки об'єднує звичайний кухонний посуд із заглаженою або спеціально ошершавленою хрупаватою поверхнею. Характерними домішками є шамот у вигляді товченого черепка та рослин (полова, солома, подрібнене зерно). Найчисленнішими у цій групі є горщики. Необхідно відзначити, що знайдені на поселеннях уламки кераміки часто непридатні для відновлення загальної форми і розмірів посудини, тому при класифікації можна спиратися лише на форму вінець, характер їх переходу до стінки та обробку останньої.

Для класифікації кухонних горщиків використано 120 уламків вінець. Горщики можна поділити на три типи*.

* Для ілюстрування кераміки не лише за типологією, а й по комплексах, на маюнках зображено майже виключно кераміку з житла № 3.

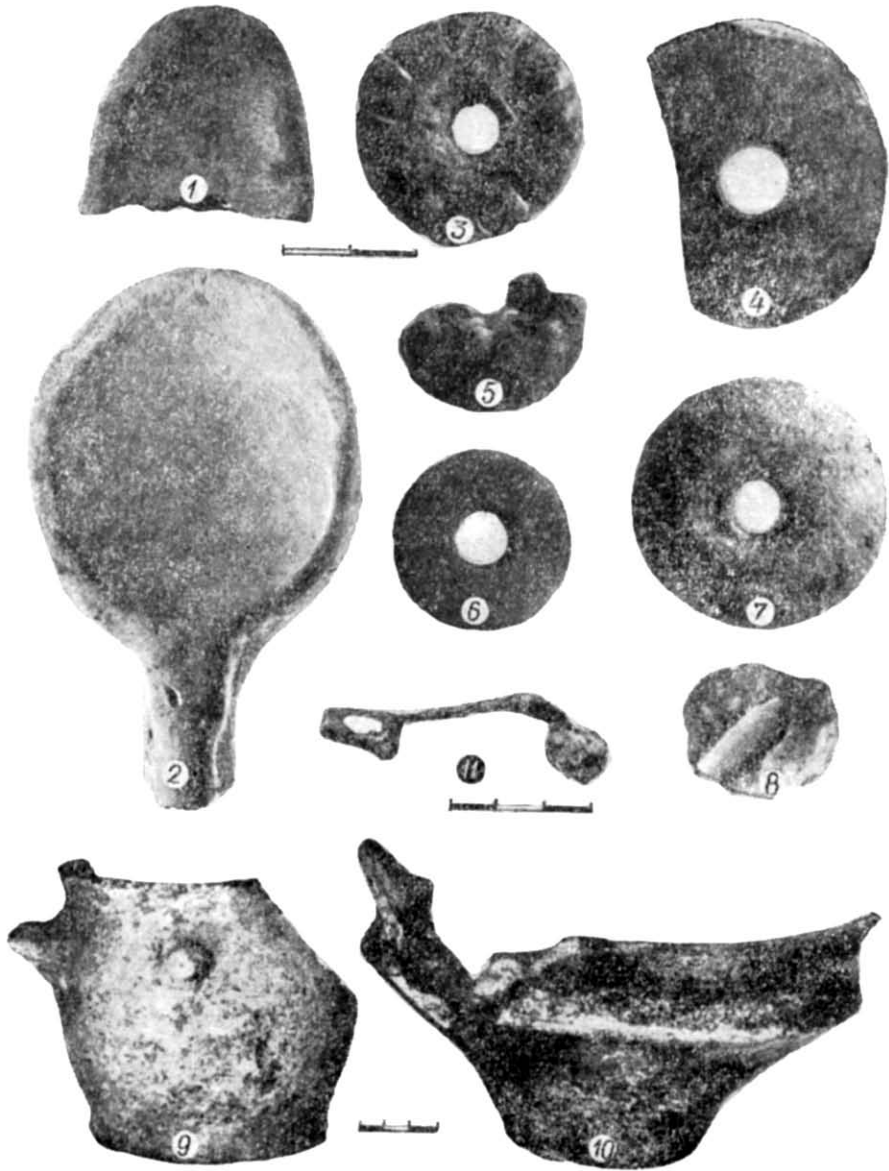

Рис. 3. Керамічні вироби з поселення поблизу с. Круглик.

1, 2 — уламки лячок; 3—8 — прясла; 9 — кухонний горщик; 10 — лошена миска; 11 — залізна фібула з житла № 3.

І. Слабопрофільовані посудини (рис. 2, 1—13). Ця форма переважає на поселенні — 83 з 120, тобто майже 70%. Вона має різноманітні варіанти.

а) Вироби з видовженим тулубом і майже невиділеними вінцями чи слабо виділеними (рис. 2, 1, 2). На поселенні знайдено уламки 13 таких горщиків, тобто приблизно 11% загальної кількості.

б) Горщики приземкуватішої форми з невиділеними вінцями, злегка загнутими досередини (рис. 2, 3, 4; 3, 9). На поселенні їх налічується 11 екземплярів (понад 9%).

в) Слабопрофільовані, з відтягнутими, вертикально поставленими вінцями, конічними шийками висотою 1,5—2 см. До них належать уламки 16 посудин (13%). У деяких біля основи шийки спостерігається круговий перехват у вигляді пролощеного жолобка (рис. 2, 5, 6).

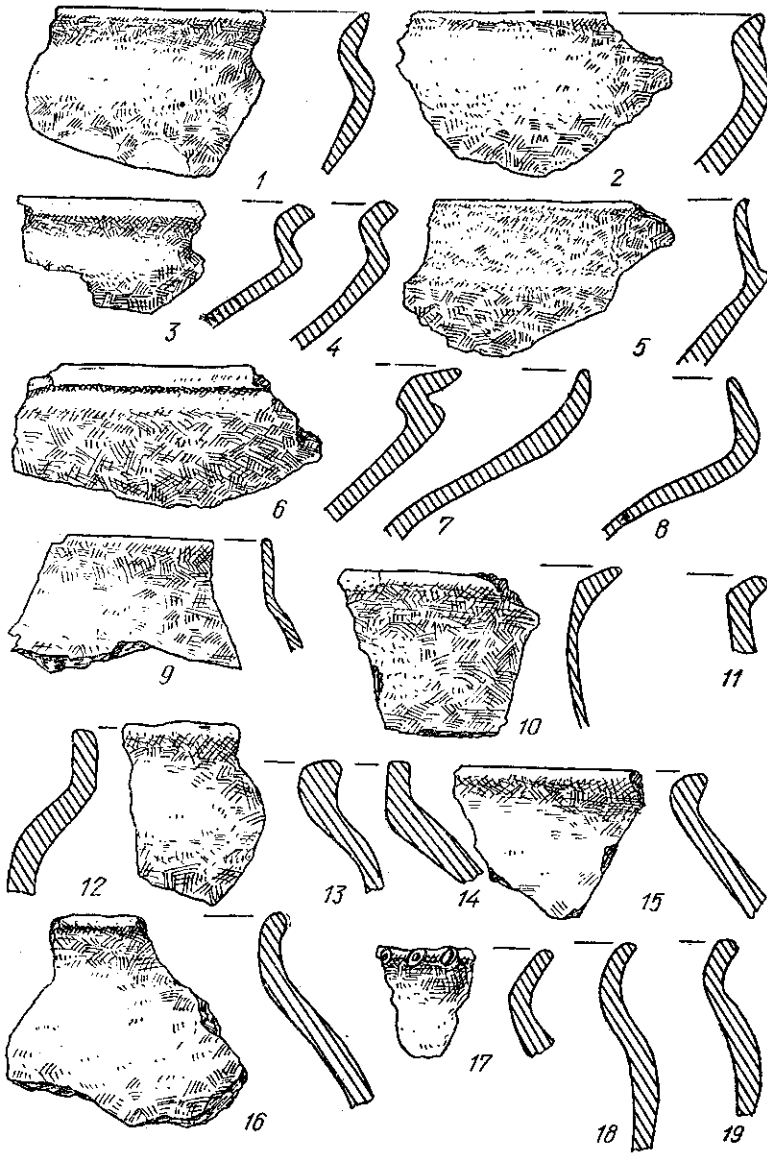

Рис. 4. Столова та кухонна кераміка з поселення поблизу с. Круглик:
 1, 2 — лошені миски варіанта «а»; 3—4 — лошені миски варіанта «б»; 5 — лошена миска варіанта «в»; 6 — лошена миска варіанта «г»; 7—8 — лошені миски варіанта «д»; 9—11 — уламки вінець лошених посудин; 12—14 — горщики II типу, варіант «а»; 15 — горщики II типу, варіант «б»; 16—19 — горщики III типу.

г) Слабопрофільовані з вінцями, плавно відігнутими назовні (рис. 2, 7—9). Таких екземплярів налічується 35, тобто 30% загальної кількості кухонних горщиків, знайдених на поселенні.

д) Невелика кількість горщиків з досить чітко виділеними вінцями (8 екземплярів, або приблизно 7%). Вінця потовщені й мають горизонтальний зріз (рис. 2, 10—13).

II. Посудини з круглими плічками і опуклобоким, часто округлим тулубом (рис. 4, 12—15). До них належить невелика група горщиків (13 штук, або 11% загальної кількості). Вони поділяються на два варіанти.

а) Горщики з прямими вінцями, циліндричними шийками, високими крутими плічками (рис. 4, 12—14). Таких посудин лише 8 (7%).

Вінця часто потовщені й мають горизонтальний зріз. Ця форма нагадує горщики I типу варіанта «в», але останні мають плавніші плічка та більш м'яку лінію тулуба.

б) Горщики з відігнутими назовні вінцями, крутими плічками (рис. 4, 15). Їх лише п'ять, тобто менше 4%. У них, як і в попередніх, вінця горизонтально зрізані, часто потовщені. Вони близькі до горщиків I типу варіанта «д», але відрізняються крутішими і вищими плічками та орнаментациєю.

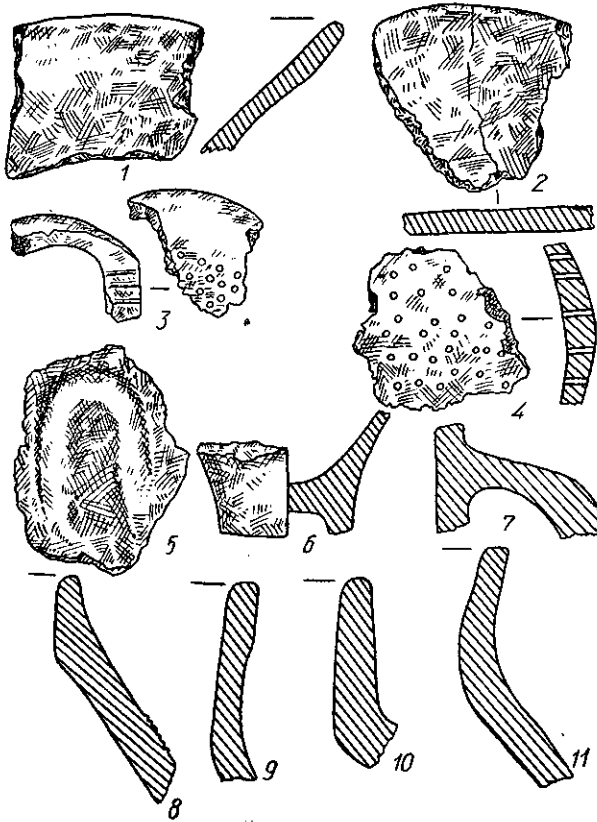

Рис. 5. Кераміка з поселення поблизу с. Круглик:

1 — уламок нелощеної миски; 2 — уламок кришки-диска; 3, 4 — уламки друшляків; 5 — уламок стінки горщика, орнаментованого наліпом у вигляді «підкови»; 6 — уламок донця на кільцевій ніжці; 7 — профіль стінки посудини з ручкою; 8—11 — профілі корчаг.

іншими фігурними наліпами (рис. 2, 9). Останні іноді мають вигляд «підкови» (рис. 5, 5). Нерідко посудини прикрашаються наліпними валиками (20 уламків), які перериваються «гудзиками». В поодиноких випадках трапляються валики з вертикально опущеними кінцями; є уламок стінки горщика, прикрашений двома паралельними рядами валиків.

Досить рідким є поглиблений орнамент — пальцьові вдавлення по стінках (17 випадків), вінцях (3), насічки по вінцях (2) та прокреслені лінії по стінці (2) (рис. 4, 17). Окремим видом орнаментациї можна вважати й навмисне ошершавлення поверхні посудин. На поселенні поблизу с. Круглик виявлено приблизно 8% стінок з хропуватою поверхнею. Цей прийом сполучається з наліпами та пальцьовими вдавленнями по стінках. Прикрашались, головним чином, горщики I типу. Для них характерними є різноманітні наліпи. У посудин II типу орнаментация досить рідка, здебільшого це вдавлення по стінках та їх ошершавлення. Горщики III типу іноді мають вінця, оздоблені по краях насічками або вдавленнями.

III. Опуклобок і горщики з відігнутими назовні вінцями й низькими плічками. На поселенні Круглик знайдено уламки 24 посудин цього типу, тобто 20% загальної кількості (рис. 4, 16—19).

Велика кількість горщиків орнаментована. Найпоширенішою є орнаментация у вигляді різноманітних наліпів (на 96 уламках із 120 горщиків). Основна форма наліпа — «гудзики»: ординарні круглі (29 штук; рис. 2, 2—5, 10; 3, 9), з лунками від пальцьових вдавлень (18), подвоєні (2 штуки). Є також овальні наліпи — «упори» (3) та овальні з пальцьовими вдавленнями (9). Іноді на одній посудині сполучаються різні види цього орнаменту. Так, на невеликому горщику з житла № 3 «гудзики» супроводжуються

Аналіз горщиків з поселення Круглик показує, що вони мають ряд спільних рис з керамікою пам'яток попередніх і синхронних культур Середньої та Східної Європи. Так, наприклад, слабoproфільовані горщики I типу варіанта «а» близькі до бочкоподібних посудин гетських племен IV—III ст. до н. е. Карпато-Дністровського району⁸. Ці форми, на наш погляд, є вихідними для інших варіантів такого самого типу.

Те саме стосується і орнаментальних мотивів. Кухонну кераміку з Круглика найчастіше прикрашено орнаментом, корені якого сягають у гетський світ попереднього часу,— це опуклі візерунки у вигляді різноманітних наліпів.

У кераміці досліджуваного поселення відчувається вплив північно-західних культур. У деяких горщиків I типу варіанта «в» біля основи шийки спостерігається круговий перехват у вигляді пролощеного жолобка, що є характерним для посуду поморської та пшеворської культур.⁹ Близькі за формою до горщиків з пам'яток пшеворської культури пізньолатенського часу екземпляри II типу¹⁰. Вплив північно-західних культур засвідчено й манерою навмисного ошершавлення стінок посудин.

Але найближчою ця кераміка є знахідкам з поселень типу Поянешти-Лукашівка, для яких характерні всі форми горщиків з Круглика¹¹. За даними М. А. Романовської, на пам'ятках Ульяма, Лукашівка II, Бранешти вони виявлені майже в такому ж співвідношенні, як і у Круглику¹².

Найпоширенішими на поселеннях культури Лукашівка-Поянешти є горщики I типу. Основою для них були посудини бочкоподібної та банкоподібної форм, властиві гетським племенам IV—III ст. до н. е. Карпато-Дністровського району¹³. Запозичення наявні й серед орнаментальних мотивів. Для кухонної кераміки типу Поянешти-Лукашівка, як і для горщиків з Круглика властива орнаментация, описана вище (у вигляді різноманітних наліпів). У такій самій кількості на лукашівських поселеннях трапляється кераміка з навмисно ошершавленою, хрупаватою поверхнею¹⁴.

Керамічні матеріали поселення Круглик, як і пам'яток культури Поянешти-Лукашівка, споріднені з матеріалами зарубинецької культури Середнього Придніпров'я певними видами орнаментации, такими як, наприклад, насічки по вінцях, валики, а також форми горщиків III типу. Останні становлять основну масу знахідок на зарубинецьких поселеннях Середнього Придніпров'я (за даними Є. В. Максимова—80%)¹⁵. Дещо менше на зарубинецьких пам'ятках, ніж в Круглику та на поселеннях типу Поянешти-Лукашівка, посудин з хрупаватою поверхнею. Вказані риси надають певного забарвлення культурі Поянешти-Лукашівка, і тому деякі дослідники, зокрема Д. В. Мачинський¹⁶, вважають пам'ятки такого типу належними до зарубинецької культури. Форма горщиків III типу, близька до зарубинецьких, була основною на Середньому Придніпров'ї у IV—III ст. до н. е.¹⁷, часто вони трапляються і на пізньоскіфських пам'ятках низового Дніпра¹⁸.

Серед кераміки на поселенні виділяється група корчаг (6 екз.). Це посудини з товстими стінками (1,5—2,5 см), прямими горизонтальними зрізаними або відігнутими назовні вінцями (рис. 5, 8—11). Останні згладжені або підлощені, іноді по краю ближче до внутрішнього боку прикрашені пальцьовими вдавленнями. Тулуб в деяких випад-

Рис. 6. Фрагмент корчаги.

ках навмисно ошершавлений. Одна з корчаг орнаментована досить складно (рис. 6): поверхня згладжена, горизонтально зрізані вінця злегка підлощені. Під ними і на плічках—два паралельних ряди пальцевих вдавлень з наліпним валиком, що йде горизонтально по тулубу. Валик прикрашено такими самими вдавленнями та розчленовано «гульками».

Окрему групу нелощеної кераміки становлять миски (27 екз.) двох видів: конічної форми з горизонтально зрізаними (14 екз.) або заокругленими краями (6 екз. рис. 5, 1) та опуклобокi миски із загнутими досередини краями (7 екз.) й заокругленими вінцями.

На жаль, миски дійшли у дуже фрагментованому стані. Деякі з них—конічної форми—певно мали ручки (серед керамічного матеріалу на поселенні є уламки 12 ручок) і були на кільцевій ніжці (рис. 5, 6). Нерідко ці миски використовувались як світильники. Вони є характерними для фракійського світу і наявні серед матеріалів культури Поянешти-Лукашівка та зарубинецьких пам'яток Середнього Подніпров'я¹⁹.

Серед інших форм нелощеної кераміки, виявлених на поселенні поблизу с. Круглик, є поодинокі екземпляри посудин з ручками типу кухликів (1 екз.; рис. 5, 7) та друшляки (2 екз.) двох видів: з плоским денцем із наскрізними отворами (рис. 5, 3). Аналогічні їм знайдено на поселенні Лукашівка II і Ульма; звичайної округлої форми з наскрізними отворами по всій посудині (рис. 5, 4). Останні відомі й на зарубинецьких пам'ятках. Знайдено ще мініатюрні посудинки (3 екз.), диски (6 екз.—рис. 5, 2). Ці форми кераміки характерні для широкого кола культур рубежу нашої ери.

Друга категорія посуду об'єднує лощену столову кераміку. Її значно менше, ніж кухонної нелощеної. Вона становить до 12% загальної кількості знайденого на поселенні глиняного посуду. Лощіння в основному темно-сірого кольору (122 уламки). За кількістю чорнолошених посудин менше (51 уламок); у них, як правило, тонший черепок і стараніше лощіння. Ще меншу групу становить жовто-брунатна лощена кераміка (41 уламок). Для цього посуду характерні тонкіші домішки, ніж для кухонного, шамот являє собою дрібнотовчену підсушену глину (часто білу каолінову) або дрібнотовчений черепок, рослинні домішки також посічені дрібніше.

Основна група лощеної кераміки представлена уламками мисок. Для визначення форми використано уламки 60 вінців. Лощені миски, знайдені на поселенні, головним чином опуклобокi, з плавним окресленим тулубом (рис. 3, 10). Вони різняться кількома варіантами:

а) найбільше мисок S-подібного профілю з короткими відігнутими назовні вінцями завдовжки до 1—1,5 см (рис. 4, 1—2). Цей тип нараховує 35 посудин (тобто понад 58% усіх мисок). Вінця заокруглені (22 екз.) або підгранені з внутрішнього боку (9 екз.), зрідка горизонтально зрізані (4 екз.). Це основний варіант лощених мисок на пам'ятках культури Поянешти-Лукашівка²⁰;

б) миски з короткими (до 1 см) потовщеними підграненими вінцями, з чітко профільованим тулубом (9 екз.—15%; рис. 4, 3, 4). Крім пам'яток культури Поянешти-Лукашівка, вони трапляються серед матеріалів пшеворської культури та пізньоскіфських городищ²¹;

в) миски з реберчастими плічками (14 екз.—понад 23%) (рис. 4, 5). Серед них виділяються посудини з короткими прямими або злегка відігнутими назовні вінцями, миски із заокругленими або злегка підграненими (6 екз.) та високими (до 3 см), горизонтально зрізаними і трохи відігнутими назовні (6 екз.) або злегка нахиленими досередини (2 екз.) вінцями. Подібні миски добре відомі серед пшеворської, зарубинецької культур, пам'яток типу Поянешти-Лукашівка та культури Ясторф;

г) до окремого варіанта віднесено дві миски — з сильно розхиленими вінцями, витягнутими і відігнутими майже горизонтально (рис. 4, 6). Лощиння недбале, колір жовто-брунатний. За формою вони імітують кружалні кельтські миски з пізньолатенського поселення Геллертегірабан в Будапешті²²;

д) миски із загнутими досередини вінцями (рис. 4, 5, 7, 8). Цей тип в невеликій кількості існує на рубежі нашої ери в різноманітних культурах від Вісли до Дніпра.

Таким чином, окремі екземпляри лощених мисок, знайдених на поселенні поблизу с. Круглик, мають аналогії на значній території, яка включає пам'ятки культур зарубинецької, пшеворської, латенського часу, Ясторф в межиріччі Одера й Вісли. Проте кількісне співвідношення певних варіантів мисок свідчить про найтісніший їх зв'язок з керамікою пам'яток культури Поянешти-Лукашівка. Крім того, на поселенні знайдено уламки двох тонкостінних посудин, можливо, глечиків з циліндричними шийками. У сіролощеного глечика вінця прямі, горизонтально зрізані (рис. 4, 9). У чорнолощеного — потовщені, різко, майже горизонтально відігнуті назовні (рис. 4, 10). Є два уламки товстостінних чорнолощених посудин з короткими, підграничними, відігнутими назовні вінцями (рис. 4, 11).

З керамічних виробів, крім глиняного посуду, на поселенні знайдено пряслице та лячки. Пряслиця двох типів (рис. 3, 3—8): плоскі, виготовлені з стінок посудин, переважно античних амфор (8 екз.) (рис. 3, 6), і з стінки чорнолощеної посудини (рис. 3, 4) та глиняні пряслиця (4 екз.), одне з яких орнаментовано вдавленням паличкою (рис. 3, 3). Форма їх куляста, сплюснена. Вони характерні як для пам'яток лукашівської, так і зарубинецької культур. Щоправда, на зарубинецьких пам'ятках поширенішими були біконічні пряслиця.

У житлі № 3 (розкопки 1971 р.) знайдено дві лячки (цілу й фрагментовану (рис. 3, 1, 2). Ціла має вигляд ложки циліндричної форми з короткою ручкою. Її розміри — 6×5 см, довжина ручки — 3 см. Для насадки на руків'я вздовж ручки зроблено отвір діаметром 0,4 см. Аналогічні лячки знайдено на Чаплинському городищі²³.

З поселення Круглик походить комплекс землеробських знарядь праці. Наральник виявлено під час досліджень 1957—1959 рр. Він латенського типу, аналогічний наральникам другої групи з Галиш-Ловачки²⁴. У житлі № 3 (розкопки 1973 р.) відкрито скарб серпів: сім цілих, зв'язаних у давнину в жмут, серпи лежали разом з двома плоскими точильними брусками (довжиною 20—25 см). На точилах були сліди спрацьованості. Крім того, знайдено невеликі точила й уламки кам'яних зернотерок.

Серпи найближчі до зарубинецьких, правда, розмірами дещо більші за останні (зарубинецькі не перевищували 24 см, круглицькі — до 32 см). За своєю типологічною і механічною характеристикою вони відповідають другому типу, згідно з класифікацією Ю. А. Краснова, розробленою ним для серпів лісової смуги Східної Європи²⁵. Серпи культури Поянешти-Лукашівка, як і зарубинецькі, завершеніші та розвиненіші за скіфські. Вони, безумовно, можуть свідчити про розвиток орного землеробства у населення Карпато-Дністровського району на рубежі нашої ери.

Серед залізних виробів слід відзначити ніж з горбатою спинкою з житла № 3. Ножі такої форми характерні для латенського часу й відомі на широкій території. В цьому самому житлі знайдено уламок залізної фібули з рамчастим приймачем (рис. 3, 11), яка датується, за А. К. Амброзом, I ст. до н. е. — початком I ст. н. е.²⁶, а також уламок наконечника списа, виявлений у культурному шарі.

Матеріали розкопок 1957—1959 рр. дають підставу визначити час існування Круглицького поселення часом з II ст. до н. е. до початку

н. е.²⁷. Такому датуванню не суперечать й знахідки з розкопок 1973 р.—вказана вище фібула, уламки античних амфор, які не виходять за межі II ст. до н. е.—початку н. е., уламок розписної кельтської посудини початку I ст. н. е.

Отже поселення поблизу с. Круглик належало до культури Поянешти-Лукашівка, а подібність елементів у матеріалах з Круглика до зарубинецьких відбиває спільні риси, властиві матеріальній культурі зарубинецьких племен та пам'яток типу Поянешти-Лукашівка.

¹ Тимощук Б. А., Винокур И. С. Памятники эпохи полей погребений на Буковине.— КСИА АН СССР, 1962, вып. 90, с. 74; Винокур И. С. История та культура черняківських племен. К., 1972, с. 24.

² Максимов Е. В. Среднее Поднепровье на рубеже нашей эры. К., 1972, с. 17—62.

³ Романовская М. А. Население Карпато-Днестровского района во II—I вв. до н. э. (по археологическим материалам). Автореф. канд. дис. М., 1968.

⁴ Винокур И. С. Вказ. праця, с. 24.

⁵ Федоров Г. Б. Население Прутско-Днестровского междуречья в I тысячелетии н. э.— МИА, 1960, № 89, с. 244.

⁶ Максимов Е. В. Вказ. праця, с. 66.

⁷ Федоров Г. Б. Вказ. праця, с. 244.

⁸ Мелюкова А. И. Памятники скифского времени Лесостепного Среднего Поднепровья.— МИА, 1958, № 64, рис. 30, 13, 18, 29, 32; Мелюкова А. И. Исследование гетских памятников в степном Поднепровье.— КСИА АН СССР, 1963, с. 71, рис. 20, 6—7; Мелюкова А. И. К вопросу о границе между скифами и гетами.— МИА, 1969, № 150, с. 72, рис. 2, 8; Vulpe R. et E. Les fouilles de Poiana.— Dacia, t. III—IV, z. 1, 1927—1932. București, p. 285, fig. 30, 6; p. 287, fig. 35, 1—2.

⁹ Кухаренко Ю. В. Зарубинецкая культура.— САИ, 1964, вып. Д1—19, табл. 5; Malinowski T. Obrządek pogrzebowy ludności kultury Pomorskiej. Warszawa—Wrocław—Kraków, 1969, s. 74—75.

¹⁰ Лука Л. J. Kultura wschodniopomorska na Pomorzu Gdanskim.— WA, t. 1, 1966, 19. Warszawa—Wrocław—Kraków, s. 293, r. 21; s. 409, r. 27; s. 366, r. 25; Dąbrowski K. Osadnictwo z okresów późnolateńskiego i rzymskiego na stanowisku I w Piwonicach, pow. Kalisz.— M S, 1958, t. 4, s. 7—91.

¹¹ Романовская М. А. Население..., с. 9; Teodor S. Contributii la cunoasterea ceramicii din Moldova.— SCIV, 1967, 1, t. 18, p. 25—43.

¹² Романовская М. А. Население..., с. 22—24.

¹³ Романовская М. А. Об этнической принадлежности населения, оставившего памятники типа Лукашевка.— МИА, 1969, № 150, с. 90.

¹⁴ Teodor S. Contributii la cunoasterea ceramicii..., p. 25—43.

¹⁵ Романовская М. А. Селище Лукашевка II (по материалам раскопок 1959 г.).— СА, 1962, № 3, с. 269, рис. 2, 4; Максимов Е. В. Вказ. праця, с. 127.

¹⁶ Мачинский Д. А. Археологические памятники у с. Круглик и проблемы зарубинецкой культуры.— Тези доповідей Подільської історико-краєзнавчої конференції (вересень 1965 р.). Хмельницький, 1965, с. 71—72.

¹⁷ Петренко В. Г. Культура племен правобережного Среднего Поднепровья в IV—III вв. до н. э.— МИА, 1961, № 96; Петренко В. Г. Правобережье Среднего Приднепровья в V—III вв. до н. э.— САИ, 1967, с. 23.

¹⁸ Погребова Н. Н. Позднекифские городища на Нижнем Днепре (городища Знаменское и Гавриловское).— МИА, 1958, № 4, с. 131, рис. 15.

¹⁹ Федоров Г. Б. Вказ. праця, с. 310; Максимов Е. В. Вказ. праця, с. 159, табл. XXI, 13.

²⁰ Романовская М. А. Об этнической принадлежности..., с. 90.

²¹ Погребова Н. Н. Вказ. праця, с. 131, рис. 15, 14—15; Teodor S. Sepăturile de la Cusocâni (Jud. Botoșani).— Archeologia Moldovei, 8, 1975, p. 160, il. 21, 9; p. 172, il. 33, 1—2; Rózańska Halina. Smentarzysko z okresu lateńskiego w miejscowości Suchodół, pow. Sochaczew, Stanowisko I.— WA, 1970, 25, z. 1, r. 5, 10.

²² Inventaria Archaeologica. Pologne, F. XXXII, La Tene III.— Periode Romaine Civilisation de Przeworsk. Warszawa, 1974, r. 201, 20, 30; Максимов Е. В. Вказ. праця, с. 146, табл. VIII, 12, 13; Федоров Г. Б. Вказ. праця, с. 316, табл. 9; Schwantes G. Die Gruppen Ripdorf-stufe. Jahresschrift für Mitteldeutschen Vorgeschichte, B. 41/42, Halle (Saale), 1958, p. 15, 16; Bonis Eva B. Die spätkeltische Siedlung Gellethegyaban in Budapest.— Archeologia Hungarica, 1969, 47, il. 4, 1; 5, 15.

²³ Третьяков П. Н. Чаплинское городище.— МИА, 1959, № 70, с. 139.

²⁴ Бідзіля В. I. Поселення Галіш-Ловачка.— Археологія, 1964, т. 17, с. 98.

²⁵ Краснов Ю. А. Раннее земледелие и животноводство в лесной полосе Восточной Европы.— МИА, 1971, № 174, с. 70—75.

²⁶ Амброс А. К. Фибулы юга Европейской части СССР.— САИ, 1966, вып. Д1-30, с. 22—23.

²⁷ Тимощук Б. А., Винокур И. С. Вказ. праця, с. 74.

С. П. ПАЧКОВА

**Поселение близ
с. Круглик на Буковине**

Резюме

В статье рассматриваются материалы поселения у с. Круглик на Буковине, вошедшего в археологическую литературу как памятник зарубинецкой культуры. Результаты раскопок 1973 г. позволяют по-новому рассмотреть этот вопрос. При наличии сходных черт в топографии поселения, орудиях труда и керамике, найденных на нем, с материалами зарубинецкой культуры прослеживается наиболее полная их близость к материалам культуры Поянешты-Лукашевка. Наличие аналогий среди материалов поселения у с. Круглик материалам зарубинецкой, поморской, пшеворской и других культур отражает общие черты, присущие, с одной стороны, памятникам типа Поянешты-Лукашевка, а с другой — указанным выше культурам.